

А. Г. Гольцов

**ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР
СТРАТЕГІЇ
РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ
НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ
ПРОСТОРИ**

МОНОГРАФІЯ

Київ
«Центр учбової літератури»
2018

УДК 327:913](470+571)

Г 63

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Протокол № 10 від 29.05.2018 р.)*

Рецензенти:

Доценко А. І., доктор географічних наук, професор;

Дудко І. Д., доктор політичних наук, професор;

Перепелиця Г. М., доктор політичних наук, професор.

Г 63 **Гольцов А. Г.** Геополітичний вимір стратегії Російської Федерації на пострадянському просторі: монографія / А. Г. Гольцов. – Київ: «Центр учбової літератури», 2018. – 392 с.

ISBN 978-617-673-761-2

Монографію присвячено дослідженню сучасної геостратегії Російської Федерації на пострадянському просторі. Розглянуто основні теоретичні підходи до трактування геополітики та геостратегії. Виявлено ідеологічні та концептуальні засади сучасної геостратегії Росії щодо нових незалежних держав, які утворилися внаслідок розпаду СРСР, проаналізовано основні засоби російської геополітики щодо них. Автор доводить, що геостратегія та геополітика Росії на пострадянському просторі носять неоімперський характер. Особливу увагу приділено дослідженню українського вектора російської геостратегії.

Призначено для науковців та експертів з міжнародних відносин, геополітики, проблем національної безпеки, а також для широкого кола читачів, що цікавляться питаннями геостратегії та геополітики Росії.

ISBN 978-617-673-761-2

© Гольцов А. Г., 2018.

© Видавництво «Центр учбової літератури», 2018.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ	5
ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. СУЧАСНА ГЕОПОЛІТИКА ТА ГЕОСТРАТЕГІЯ.	13
1.1. Стислий огляд виникнення та розвитку геополітики	13
1.2. Геополітика як наука.	19
1.3. Геополітична ідеологія. Прикладна геополітика.	33
1.4. Геостратегія держав світу. Основні типи та рівні	47
Висновки до розділу 1	63
РОЗДІЛ 2. СВІТОВИЙ ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ПОРЯДОК	65
2.1. Геополітичні ролі провідних акторів міжнародних відносин.	66
2.2. Світовий геополітичний порядок. Моделі світового порядку	74
2.3. Тенденції трансформації світового геополітичного порядку	87
2.4. Міжнародний геополітичний регіоналізм.	96
Висновки до розділу 2	109
РОЗДІЛ 3. СУЧАСНА ГЕОСТРАТЕГІЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ	110
3.1. Влада Російської Федерації та її геополітична ідеологія	110
3.2. Неосвразійство як одна з ідейних основ російської геополітики.	126
3.3. Геостратегія Російської Федерації на світовій арені	136
3.4. Трансрегіональний проект «Велика Євразія» в геостратегії Росії.	148
Висновки до розділу 3	155
РОЗДІЛ 4. ГЕОСТРАТЕГІЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРІ	157
4.1. Основні напрями геостратегії Росії на теренах колишнього СРСР	157
4.2. Російські інтеграційні проекти на пострадянському просторі	168

4.3. «Русский мир» як геополітичний проект Російської Федерації	184
4.4. Геополітика Росії в Арктичному регіоні	193
Висновки до розділу 4	207
РОЗДІЛ 5. ГЕОПОЛІТИКА РОСІЇ НА ПІВДЕННОМУ ГЕОСТРАТЕГІЧНОМУ ФЛАНЗІ.	208
5.1. Геополітика Російської Федерації в Центральній Азії	208
5.1.1. Геополітична ситуація в Центральній Азії, роль та місце в ній Росії	208
5.1.2. Геополітика Росії щодо країн Центральноазійського регіону.	221
5.2. Геополітика Російської Федерації на Південному Кавказі.	234
5.2.1. Геополітична обстановка в Південнокавказькому субрегіоні	234
5.2.2. Країни Південного Кавказу в російській геополітиці.	240
Висновки до розділу 5	257
РОЗДІЛ 6. ГЕОПОЛІТИКА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ НА ЗАХІДНОМУ ГЕОСТРАТЕГІЧНОМУ ФЛАНЗІ.	259
6.1. Геополітика Росії щодо Білорусі – свого головного союзника	259
6.2. Російська геополітика «нейтралізації» Молдови.	277
6.3. Сучасна геополітика Російської Федерації щодо країн Балтії.	292
Висновки до розділу 6	307
РОЗДІЛ 7. УКРАЇНСЬКИЙ ВЕКТОР РОСІЙСЬКОЇ ГЕОСТРАТЕГІЇ	309
7.1. Геополітика Росії щодо України: історичний контекст.	309
7.2. «Гібридний» конфлікт Російської Федерації з Україною: геополітичні аспекти.	329
Висновки до розділу 7	345
ВИСНОВКИ	347
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.	355

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

- АЕС – атомна електростанція
АЗРФ – Арктична зона Російської Федерації
АСЕАН (ASEAN) – Асоціація держав Південно-Східної Азії (Association of South East Asian Nations)
АТЕС – Азійсько-Тихоокеанське економічне співробітництво
АТР – Азійсько-Тихоокеанський регіон
БРІК – Бразилія, Росія, Індія, Китай (угруповання держав)
ВВП – внутрішній валовий продукт
ВПК – військово-промисловий комплекс
ВРЕП – Всеосяжне регіональне економічне партнерство
ГА ООН – Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй
ГУАМ-ОДЕР – Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова – Організація за демократію та економічний розвиток
ДНР – Донецька Народна Республіка (невизнана)
ЕПШШ – Економічний пояс Шовкового шляху
ЄАЕС – Євразійський економічний союз
ЄАС – Євразійський союз (потенційний)
ЄврАзЕС – Євразійське економічне співтовариство
ЄЕК – Євразійська економічна комісія
ЄЕП – Єдиний економічний простір
ЄС – Європейський Союз
КНДР – Корейська Народно-Демократична Республіка
КНР – Китайська Народна Республіка
КПРФ – Комуністична партія Російської Федерації
ЛДПР – Ліберально-демократична партія Росії
ЛНР – Луганська народна республіка (невизнана)
МЗС – Міністерство закордонних справ
МС – Митний союз
НАТО (NATO) – Організація Північноатлантичного договору (North Atlantic Treaty Organization)
НІСД – Національний інститут стратегічних досліджень
ОГРВ – Оперативна група російських військ (на території Придністров'я)
ОДКБ – Організація Договору про колективну безпеку
ООН – Організація Об'єднаних Націй (United Nations Organisation)

ПМР – Придністровська Молдавська Республіка (невизнана)
ППО – протиповітряна оборона
ПРО – протиракетна оборона
РІК – Росія, Індія, Китай (угруповання держав)
РПЦ – Російська православна церква
РРФСР – Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка
РФ – Російська Федерація
СНД – Співдружність Незалежних Держав
СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
США – Сполучені Штати Америки
ТНК – транснаціональна корпорація
УПЦ КП – Українська православна церква Київського патріархату
УПЦ МП – Українська православна церква Московського патріархату
УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка
УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка
ЦА – Центральна Азія
ЦАЕС – Центральнoазіатське економічне співтовариство
ЦАС – Організація Центральнoазіатського співробітництва
ЦУР – центр ухвалення рішень
ШОС – Шанхайська організація співпраці
CLCS – Commission on the Limits of the Continental Shelf (Комісія з кордонів континентального шельфу)
UNCLOS – United Nations Convention on the Law of the Sea (Конвенція ООН з морського права)

ВСТУП

У сучасному світі активно розвиваються процеси взаємодії між державами в політичній, економічній, культурній та інших сферах співробітництва. Водночас мир та безпека на планеті перебувають у небезпеці. Зокрема, негативно позначається на стабільності світового порядку нинішнє геополітичне протистояння між Заходом та Росією, зумовлене її експансіонізмом. У сучасній російській стратегії європейський вектор зазнав суттєвого послаблення. За цих умов влада Російської Федерації (РФ) втілює низку стратегічних планів співпраці з провідними країнами Азії, зокрема в рамках трансрегіонального проекту «Великої Євразії».

На пострадянському просторі стратегія РФ націлена на підпорядкування регіональних інтеграційних процесів власним геополітичним та гео економічним інтересам. За нинішніх умов влада Росії втілює в життя геополітичні проекти, спрямовані на забезпечення контролю над країнами пострадянського простору, котрий у сучасному політичному дискурсі досить часто іменують «євразійським».

Серед пострадянських країн особливо важливим об'єктом геополітичної експансії РФ стала Україна. У 2014 р. Росія здійснила анексію Криму та організувала «гібридний» воєнний конфлікт на Донбасі, котрий триває і нині. Влада РФ застосовує щодо України широкий асортимент «гібридних» засобів геополітики з метою дестабілізації життєдіяльності країни, її політичного та економічного послаблення й дезінтеграції.

Для сучасних теоретичних досліджень у сфері політології міжнародних відносин вельми актуальними завданнями постають: пізнання сутнісних особливостей геополітики та геостратегії держав світу; виявлення ідеологічних засад сучасної геополітики, розуміння процесів геополітичної імагінації, моделювання та проектування; визначення типів та рівнів геостратегії тощо. Великий інтерес становить вивчення природи геополітичного порядку у світі, закономірностей формування геополітичних порядків на макро-, мезо- та субрегіональних рівнях. Також важливе пізнання процесів виникнення транснаціональних політій, їхнього розвитку та взаємодії на міжнародній арені.

Актуальність даного дослідження в науково-прикладному сенсі зумовлена широким спектром проблем та насущних завдань. Так, наприклад, сучасні неоднозначні тенденції трансформації геополітичного порядку у світі та регіональних порядків на теренах Євразії створюють нові виклики для безпеки більшості держав, зокрема і України. Особливий науковий інтерес викликає пізнання сутності сучасної державності Росії, її геополітичної ідеології та геостратегії. Вельми важливим завданням постає вивчення геостратегії та геополітики Росії на пострадянському просторі в цілому, а також щодо окремих країн на ньому. Для об'єктивного пізнання геополітики РФ потрібний аналіз сконструйованих нею геополітичних образів, моделей та проектів, призначених сприяти встановленню російського геополітичного контролю над пострадянськими країнами. Актуальною також є оцінка ефективності геополітичних та гео економічних інтеграційних проектів, що організовуються РФ під свою егіду на пострадянському просторі.

Аналіз стратегічних рішень російської влади та засобів їх втілення в прикладній геополітиці на міжнародній арені має суттєве значення для геостратегії та геополітики України. Вельми важливим є виявлення змісту стратегії РФ у світі в цілому, на пострадянському просторі та щодо нашої держави. Особливого значення набуває визначення перспектив геостратегії та геополітики РФ щодо України задля завчасного та ефективного реагування на дії сусідньої могутньої та небезпечної держави.

Сучасним теоретичним та прикладним питанням геостратегії й геополітики присвячені численні праці західних вчених, зокрема Дж. Егню, С. Корбріджа, Ф. Моро-Дефаржа, Дж. Паркера, П. Тейлора, Дж. О'Товтела, К. Флінта та ін. Актуальні проблеми політичної організації світу та геостратегії великих держав на міжнародній арені досліджувалися такими науковцями, як Дж. Айкенбері, Дж. Арігі, З. Бжезінський, А. Бетлер, Й. Галтунг, А. Етціоні, Р. Каган, Дж. Міршаймер, О. Мотиль, Дж. Най та ін. Проблеми розвитку нових незалежних держав, що виникли на теренах колишнього СРСР, стратегія й тактика РФ щодо пострадянських країн розглядаються у працях Т. де Ваала, М. Евангелісти, Р. Елісона, С. Коткіна, С. Корнела, М. Ларюель,

Н. Макфарлейна, Н. Попеску, Ю. Румера, Р. Сакви, Ф. Стара, Дж. Фрідмана, М. Ван Херпена, Дж. Шера та ін.

Геостратегії та геополітиці присвячені праці багатьох російських вчених: В. Баріса, В. Волкова, К. Гаджиева, З. Жаде, Д. Замятіна, І. Зеленьової, Л. Івашова, Б. Ісаєва, В. Калюжного, І. Кефелі, В. Колосова, Н. Комлевої, Н. Лук'яновича, М. Мироненка, І. Окунева, К. Сорокіна, Р. Туровського, В. Цимбурського та ін. У російській політології знайшла поширення апологетика сучасного політичного режиму РФ, його геостратегії та геополітики у світі. Особливо багато розробок російських науковців та експертів присвячено стратегії та геополітиці РФ на пострадянському просторі. Варто виділити праці В. Ачкасова, С. Беспалова, Т. Бордачева, І. Бусигіної, Н. Васильєвої, К. Гаджиева, О. Дугіна, В. Іноземцева, С. Караганова, А. Кортунова, М. Лагутіної, Ф. Лукьянова, С. Маркедонова, М. Межевича, О. Міллера, І. Тимофєєва, Д. Треніна та ін. Варто зазначити, що досить часто спостерігається прагнення авторів обґрунтувати правомірність сучасної геостратегії та геополітики РФ на пострадянському просторі. З-поміж вчених інших пострадянських країн, що досліджували геополітичні аспекти стратегії РФ на теренах колишнього СРСР, відзначимо напрацювання С. Акімбекова, Р. Астапені, Г. Векуа, О. Іскандаряна, М. Лаумуліна, Ф. Мамедова, С. Мінасяна, І. Мурадяна, А. Нурші, Г. Рцхіладзе, А. Сивицького, К. Сироежкіна, Ю. Царика, Г. Чуфріна, а також багатьох інших.

Для вітчизняної науки проблематика стратегії та геополітики Росії на теренах колишнього СРСР і, особливо, щодо України була і нині є вельми актуальною. Значний внесок у вивчення геополітики Росії на пострадянському просторі зробили такі українські вчені, як В. Головченко, В. Горбулін, М. Дорошко, О. Ірхін, І. Мельничук, Б. Парахонський, Г. Перепелиця, М. Розумний, Р. Рукомєда, Л. Чекаленко, М. Шульга та ін. Варто також відзначити праці С. Андрущенко, А. Бульвінського, І. Ветринського, І. Волошенко, О. Волошина, С. Даниленка, М. Дністрянського, В. Дубова, Р. Жангожі, Л. Коврик-Токар, О. Ковтун, О. Кондратенка, І. Мінгазутдінова, П. Пашковського, О. Розумного, О. Скребець та ін.

Актуальність проблематики зумовила постановку наукової проблеми дослідження: виявити сутність та ідеологічні основи геополітики сучасної РФ, концептуальні засади її геостратегії,

визначити основні стратегічні напрями та засоби реалізації російської геополітики на пострадянському просторі.

Для вирішення зазначеної наукової проблеми запропонована авторська наукова концепція, котра містить такі найбільш суттєві положення. У сучасному світі триває формування неформальних трансрегіональних політій, що можуть бути кваліфіковані як неоімперські. У «гібридному» неоімперському концепті поєднуються елементи політичного лідерства, гегемонії та імперської геополітики. Сучасні неоімперські політії спроможні відігравати ролі полюсів світового порядку, який може трансформуватися в олігополярний неоімперський. На світовому рівні стратегія сучасної РФ спрямована на здобуття неформального статусу одного зі світових полюсів. На трансрегіональному рівні сучасна геостратегія Росії передбачає передусім взаємодію з провідними азійськими державами в реалізації проекту «Великої Євразії». На пострадянському просторі геостратегія РФ, по суті, націлена на створення неформальної неоімперської геопросторової політичної системи. Неоімперська геостратегія Росії щодо нових незалежних держав має на меті перш за все встановлення над ними (принаймні, над більшістю з них) неформального геополітичного контролю. Геостратегія сучасної Росії визначає застосування різноманітних засобів «м'якої» та «жорсткої» сили, причому вирізняється численними традиційно імперськими рисами – як за ідеологічними засадами, так і основними механізмами здійснення. Геостратегія РФ стосовно окремих країн пострадянського простору носить диференційований характер і передбачає використання певних оперативно-тактичних геополітичних технологій та засобів. Геостратегія та геополітика РФ спрямовані на забезпечення: у Центральній Азії регіонального лідерства, а також прихованої гегемонії щодо слабкіших країн – Киргизстану та Таджикистану; на Південному Кавказі латентної гегемонії щодо Вірменії, лідерства стосовно Азербайджану, «нейтралізації» Грузії та імперського управління Абхазією та Південною Осетією; прихованої гегемонії над Білоруссю; «нейтралізації» Молдови зі збереженням російського контролю над Придністров'ям; послаблення країн Балтії. Український вектор геостратегії РФ передбачає здійснення геополітики, спрямованої на «нейтралізацію» України, деструкцію її як держави, збереження латентного контролю над сепаратистськими

ДНР та ЛНР, підтримання шляхом застосування «гібридних» засобів «жевріючого» конфлікту на Сході України.

Монографічне дослідження має на меті виявлення сутності, ідейних та концептуальних засад сучасної стратегії Російської Федерації та її геополітики на пострадянському просторі.

Відповідно до поставленої мети були визначені такі головні завдання:

- виявлення сутності геополітології як міждисциплінарного наукового напрямку, геополітичної ідеології, а також практичної геополітики;
- з'ясування основних засад імагінації геополітичних образів, конструювання геополітичних моделей та розробки проєктів;
- визначення сутності геостратегії, її ролі у формуванні геополітики;
- аналіз сутнісних рис лідерства та гегемонії в сучасних міжнародних відносинах;
- виявлення особливостей неоімперських геопросторових політичних систем, геостратегії та геополітики сучасних неоімперій;
- розгляд моделей геополітичного порядку у світі, висування гіпотези щодо тенденцій його трансформації;
- визначення концептуальних засад геостратегії Росії та її геополітики;
- з'ясування основних засад геополітичної ідеології в сучасній РФ;
- виявлення особливостей геостратегії сучасної Росії у світі, на Євразійському континенті та на пострадянському просторі;
- аналіз нинішніх результатів реалізації основних регіональних геополітичних проєктів РФ на пострадянському просторі;
- розкриття особливостей геостратегії та геополітики Росії на Півночі (в Арктиці), Півдні (у Центральній Азії та на Південному Кавказі) та Заході (щодо Білорусі, Молдови та країн Балтії);
- з'ясування історичних аспектів та сучасних засад геостратегії РФ щодо України, аналіз основних засобів російської геополітики та визначення перспектив їх реалізації.

Об'єктом монографічного дослідження визначено геостратегію та геополітику РФ. В якості предмету виступають основні геополітичні аспекти сучасної стратегії Росії на пострадянському просторі.

Теоретико-методологічною основою наукового дослідження послуговувала сукупність основоположних філософських засад, методологічних підходів та методів, спрямованих на наукове пізнання геопросторових політичних систем. Використання філософських методів дало можливість виявити місце геополітичних об'єктів, процесів та явищ у науковій картині світу. На всіх етапах роботи знайшли застосування загальнонаукові методи – абстрагування, аналіз, синтез, індукція, дедукція.

Основоположним у сучасних геополітичних дослідженнях виступає системний підхід. Для роботи виявився вельми корисним структурно-функціональний аналіз геопросторових політичних систем. Варто підкреслити доцільність застосування синергетичного підходу до вивчення геополітичних систем та їхньої взаємодії. Комплексний підхід передбачає охоплення якомога ширшого спектру факторів, що впливають на формування геополітики держави, зокрема Росії. Використання регіоналістичного підходу сприяло аналізу процесів геополітичної регіоналізації на пострадянському просторі. Під час дослідження враховувалося те, що регіони можуть цілеспрямовано формуватися внаслідок реалізації відповідних геополітичних проектів. У роботі знайшли також застосування порівняльно-історичний та порівняльно-географічний методи, наприклад для співставлення геостратегії Росії щодо окремих пострадянських країн.

Геополітичні методи слугують для виявлення ключових особливостей геополітичного положення об'єктів, вивчення їхнього інтегрального потенціалу, аналізу геополітичних образів, сконструйованих моделей та проектів, а також діяльності управлінських центрів щодо реалізації геополітики на практиці. У роботі знайшло застосування авторське базове (або «просте») геополітичне моделювання.

У процесі наукового дослідження були використані: нормативно-правові акти РФ; тексти офіційних виступів Президента РФ, його послань, звернень, інтерв'ю тощо; нормативні документи міжнародних організацій; тексти двосторонніх договорів між РФ та іншими країнами; нормативно-правові акти у сфері зовнішньої політики окремих пострадянських держав; статистичні джерела; матеріали соціологічних досліджень, які проводилися в Росії та інших пострадянських країнах тощо.